

O. Kabadayı 

Kırşehir Ahi Evran University, Turkey, Kırşehi
e-mail: kabadayiosman@yandex.com

TURKISH LANGUAGE RESEARCHES IN MUSTAFA KEMAL ATATURK'S PERIOD

Mustafa Kemal Atatürk was closely interested in Turkish history and Turkish language. He also gave great importance to Turkish culture in general manner. Furthermore, he attempted to improve and increase culture. He paid attention to language which carries culture and is an important element of culture. He tried to bring specific features as individualism and personality to Turkish language- the features that he aimed to bring to his nation in a republican country which were founded under the name of "Turk" and of which basic element was "culture". However, reforms about language cannot be reached to the solution with only a few legislations and in a short time. Language studies are related to culture and requires quite a long time. Being aware of the fact that language is the basis of culture, Atatürk extended language studies over a period of time by taking some steps.

The steps taken by Atatürk in order to improve and modernize Turkish language are the followings: founding of Institute of Turkic Studies, accepting of New Turkish Alphabet, founding of Turkish Language Investigation Association, organizing Turkish Language Congresses, Sun Language Theory, founding of Language and History-Geography Faculty, reproducing Turkish terms.

Key words: Mustafa Kemal Atatürk, Turkish language, Turkish language reform.

О. Қабадайы

Қыршехир Ахи Эвран университеті, Түркия, Қыршехир қ.,
e-mail: kabadayiosman@yandex.com

Мұстафа Кемал Ататүрік дәуіріндегі түрік тілі зерттеулері

Мұстафа Кемал Ататүрік Анадолы түріктерінің мәдениеті мен тарихының зерттеп-зерделенуімен қоса түрік тілінің заманауи тұрғыда дамуына үлкен мән берген. Ол Анадолы халқының ана тілі – түрік тілін өзіне тән мәдени астары мол, тарихи тамыры тереңде жатқан тіл деп таныған. Ататүрік, республика жариялана сала елдің болашағын «түрік», «мәдениет», «тіл» сияқты ұғымдармен тығыз байланыста қараған, осы бағытта аянбай еңбек етіп тер төгіп жүрген ғалымдарға қолдау көрсеткен. Бұған қоса тілге байланысты қандай да бір іс-әрекеттер бұйрық пен директиваларға бағына бермейтіндігін жақсы түсініп, аса күрделі де нәзік сала екендігін қаперде ұстаған. Түрік халқының мәдени жаңғыруы мен тілдік тұрғыда дамуының уақыт еншісінде екендігін де сезген. Ататүрік, түрік тілінің дамуы мен заманауи бағытта жаңғыруы тұрғысында мынандай атаулы шешімдер қабылдаған: Түркітану институтын құру; Жаңа түрік алфавитін қабылдау; Түрік тілін дамыту қоғамын құру, Түрік тілі құрылтайының тұрақты түрде өткізілуін қамтамасыз ету, «Күн тіл теориясын» насихаттау туралы; Тіл, тарих-география факультетін (институтын) құру туралы; Түрік тілі терминология комитетін құру туралы шешімдер қабылданды.

Түйін сөздер: Мұстафа Кемал Ататүрік, түрік тілі, түрік тілін жаңғырту концепциясы.

О. Қабадайы

Университет Кыршехир Ахи Эвран, Турция, г. Кыршехир
e-mail: kabadayiosman@yandex.com

Исследования турецкого языка в период Мустафа Кемаль Ататюрка

Мустафа Кемаль Ататюрк очень интересовался турецкой историей и турецким языком. Он также придавал большое значение турецкой культуре в целом. Кроме того, он пытался улучшить и поднять культуру. Он обратил внимание на язык, который несет культуру и является важным элементом культуры. Он пытался привнести в турецкий язык такие специфические черты, как индивидуализм и индивидуальность – черты, которые он стремился передать своей нации в республиканской стране, которая была основана под названием «тюрк» и основным элементом

которой была «культура». Однако языковые реформы не могут быть решены с помощью всего нескольких законодательных актов и в короткие сроки. Изучение языков связано с культурой и требует довольно длительного времени. Осознавая тот факт, что язык является основой культуры, Ататюрк в течение определенного периода времени расширял языковые исследования, предпринимая определенные шаги.

Шаги, предпринятые Ататюрком для улучшения и модернизации турецкого языка, заключаются в следующем: основание Института тюркских исследований, принятие нового турецкого алфавита, основание Ассоциации изучения турецкого языка, организация конгрессов по турецкому языку, теории солнечного языка, основание языка и Историко-географический факультет, воспроизводящий турецкие термины.

Ключевые слова: Мустафа Кемаль Ататюрк, турецкий язык, реформа турецкого языка.

Кіріспе

Мұстафа Кемал Ататүрік мемлекет басшысы және саяси қайраткер ретінде түрік тарихы мен түрік тілі зерттеулеріне үлкен мән беріп, осы арқылы жалпытүркілік мәдениет зерттеулеріне де ықпал етуді көздеген. Мемлекет басшысы ретінде мәдениетті қоғам құру үшін аянбай еңбек еткен. Түрік мәдениеті мен тіліне, тарихына байланысты маңызды шешімдер қабылдауда алдыңғы қатарда болған. Ататүрік, тіл білімі мен тарих ғылымын дамыту арқылы мәдениетті қоғам құруды аңсаған. Осы мақсатта халыққа арқа сүйеу қажет екендігін сезіп, «Ұлттық тіл» мен «Ұлттық тарих» атауымен белгілі болған ұран тастайды. Сөйтіп, Осман Сұлтанлығы дәуірінде қағажу көріп, «көлеңкеде» қалып қойған түрік тіліне жаңаша тың серпіліс береді (Korkmaz 2005a: 774). Ататүрік «түрік» деп аталатын елдің негізін мәдениет құрайтындығын айта келе, жас республиканың алдында мәдениетті, зайырлы ел құру міндеті тұрғандығын, ол үшін жаңа адами тұлға қалыптастыру қажеттігін, ал тіл саясаты тұрғысында тілдік реформа аясында тілдік жаңғыру саясатын жүргізу қажеттігі бар екендігін үнемі айтып отырған. Бірақ тіл реформасы немесе тілге байланысты саясат қандай да бір қарар мен бұйрыққа бағына алмайтындықтан қысқа мерзімді немесе тактикалық әрекеттік объектісіне жатпайтындығын да қаперде ұстаған. Осылайша ұлттық мәдениеттің негізінде тіл тұрғандығын жақсы білген Ататүрік, басты-басты екі қоғамдық жаңғыруды уақыт тұрғысында жайып-таратып, мұның стратегиялық іс-жоспар екендігін белгілеп-нұсқап кеткен.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу, мақаланың мақсаты мен міндеттері

Түркия тарихында Ататүрік сияқты тілдік және мәдени істерге қызығушылық танытатын басқа саяси көшбасшы жоқ деп айтуға бола-

ды. Түркия Республикасының тұңғыш президенті Мұстафа Кемал Ататүрік мемлекет басшысы және саяси қайраткер ретінде түрік тілі зерттеулеріне үлкен мән берген. Ататүрік түрік тілін түлетіп, заманауи белеске көтеру үшін көптеген іс-жоспарға тікелей араласты. Бұл тақырып Ататүрік кезеңінде түрік тіліне қатысты жасалған жұмыстарды сипаттау үшін таңдалды. Біз Ататүрік кезеңінде түрік тіліне қатысты жасалған жұмыстарды зерттеп, осы тақырыптағы ізденістерге толықтыруларды ұсынамыз.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақала жазу барысында қажетті деректерді дайындау үшін тақырыптың көлеміне, өзектілігіне және мәліметтердің әралуандылығына баса назар аударылды. Тақырыптың методологиялық негізін отандық әдебиеттер құрап отыр.

Қарастырылатын негізгі тақырыптар Ататүрік кезеңінде жүргізілген түрік тіліне қатысты іс-шаралар. Тақырыпқа қатысты әдебиеттердің ең негізгілерін түрік ғалымдарының іргелі зерттеулері құрады. Оларды мақала жазу барысында ғылыми талдаудан өткізу – зерттеудің басты міндеттерінің бірі болды. Олардың арасында айрықша түрік зерттеуші Зейнеп Қоркмаздың еңбектерінің орны бөлік.

Сондай-ақ ғылыми мақаланы жазуда Түрік ғалымдардың іргелі теориялық пікірлері мен тұжырымдары қолданыс тапты. Ғылыми мақалада тарихи-салыстырмалы, сипаттау, баяндау, саралау, тұжырымдау және жүйелеу әдістері пайдаланылды. Зерттеу жұмысын ұйымдастыруда тақырыптың өзекті мәселелерін объективті түрде шешуге талпыныс жасалды.

Талқылаулар мен нәтижелер

Ататүріктің революциялық қарқынмен жүргізген реформаларының түп төркіні елге тек

қана саяси өзгеріс емес, саяси-әлеуметтік және мәдени өзгеріс әкеліп қоғам санасын жаңғырту, дәуірі сұранысына қарай бейімдеу болатын. Ататүрік, «... іске асырып жатқан және алдағы уақытта да қолға алатын реформаларымыздың мақсаты Түркия Республикасын мекендейтін халықтың сана-сезімін ояту, жұртшылықтың мәдениетке деген, білім-ғылымға деген көзқарасын түбегейлі өзгерту болып табылады» дей келе, осы іс-жоспарының негізгі идеясын былайша тиянақтайды: түпкі мақсат ұлттық мәдениетті жаңғырту арқылы заманауи және мәдениетті қоғам орнату (Korkmaz 2005b: 920).

Ататүрік түрік тілін қайта түлетіп, заманауи белеске көтеру үшін мынадай іс-жоспарға тікелей араласты:

Түркітану институтын құру;

Жаңа түрік алфавитін қабылдау;

Түрік тілін дамыту қоғамын құру;

Түрік тілі құрылтайын тұрақты түрде өткізу;

Күн тіл теориясын насихаттау;

Тіл және тарих-география факультетін (институтын) құру;

Түрік тілінің терминологиясын қалыптастыру.

Түркітану институты

Азамат соғысын жеңіспен аяқтағаннан соң іле-шала 29 қазан 1923 ж. Түркия Республикасы жарияланды. Ержүрек, батыл түрік әскері жеңіске жеткеннен соң, ендігі кезек азаматтық қоғамның жеңісіне қол жеткізу болды. Оның өзегі мәдени реформа еді. Республика жариялана сала Ататүрік, Көпрүлүзаде Мехмет Фуатпен болған бір әңгімесінде Стамбұл университетінің жанынан түрік мәдениетін тіл, әдебиет, фольклор сияқты салаларда зерттеп-зерделей алатын ғылыми топ құру қажеттігін айта келе, осындай жауапты жұмысты өзіне тапсыратындығын білдіреді: «Фуат Бей, республикамызды құрдық, енді еліміздің білім мен ғылым саласындағы кемшілігін толтыруымыз қажет, оның уақыты келді. Сізге айтарым: тез арада Стамбұл Дарүлфүні (университеті) жанынан Түркітану зерттеу институтын құрыңыз» (Akalin 2004: 29).

Осы кездесуден соң бір жылдық дайындық жұмыстарынан кейін 12 қараша 1924 жылы, Министрлер Кеңесінің № 1111 шешімімен Стамбұл Дарүлфүніндегі (университетінде) Әдебиет филиалы (әдебиеттерді зерттеу орталығы) жанынан жаңа тұрпаттағы білім мен мәдениет орталығы – Түркітану институты ашылды. Тұңғыш басшысы болып Мехмет Фуат Көпрүлү тағайындалды (Özkan 1997: 3). Аталмыш институт Ататүріктің нұсқауымен қызметін бастаған

және түрік мәдениетін ғылыми тұрғыда зерттеп-зерделейтін ең алғашқы ғылыми ордалардың бірі болып саналады. Осы институт қазіргі уақытта да Стамбұл университетінің құрамында жұмыс істеп, бұрынғы атауымен, – *Түркітану зерттеулері институты* – ғылыми-зерттеу жұмыстарын одан әрі жалғастыруда.

Жаңа түрік әліпбиін қабылдау

Ататүрік басшылығымен басталған реформалардың ең басында латын негізді түрік алфавиті тұр. Бұл мәселе тек қана республика жарияланғаннан кейін емес одан да бұрынырақ кезеңде күн тәртібінде болып, жетекші тілші ғалымдардың назарында болғаны мәлім. Алайда ол кезде жаңа алфавитті практикалық өндіріске енгізудің уақыты еместігін сезген Ататүрік біршама уақыт кешеуілдетуге шешім қабылдаған еді. Оған қоса алфавит мәселесі көп уақытқа дейін қоғамдық пікір объектісіне айналмай жасырын ұсталғаны да шындық (Özüçetin 2003: 147).

17 ақпан – 4 наурыз 1923 ж. Ататүрік *Измир экономикалық конгресінде* латыннегізді түрік алфавитінің қолдаушысы және насихаттаушысы Хүсейін Жахит (Ялчын), измирлік ғалым Әли Назми сияқты пікірлес әріптестерімен қосылып, Анатолия халқының латыннегізді ұлттық алфавитін таңдайтын уақыты келгендігін білдіреді. Алайда бұл мәлімдеме қолдау таппай, керісінше қарсы пікірлердің көбейе түсуіне себеп болып, конгресс спикері Казым Паша (Қарабекир) табанды түрде қарсы шығады (Levend 1949: 366-367). Оның айтуына қарағанда *ел мұндай үлкен өзгеріске дайын емес*. Ататүрік осы эпизодтардан кейін Фалих Рыфқы Атайға «Хүсейін Жавид маған мезгілі келмей, шикілеу тұрған істі бастатпақ болды. Менің ойымша алфавит өзгертудің уақыты келген жоқ» деген уәж айтады (Korkmaz 2005b: 925).

Алфавит мәселесін тұңғыш рет Түркия ұлы ұлттық мәжілісінің мінбесінен хабарлаған Измир депутаты Шүкрі Сарачоғлы болды. 25 ақпан, 1924 ж. Ұлттық білім беру саласына бөлінген бюджеттің сол уақытқа сай қомақты болғанымен ел арасындағы жалпы сауатсыздық көрсеткіші әлі де жоғары қалып, осыны тілге тиек еткен депутат мұның себебін арапнегізді алфавиттің түрік тілі фонетикалық жүйесіне сай еместігінен іздеу керек деген пікір білдіреді: “*Менің ойымша мұндай келеңсіз жағдайдың орын алып отырғанының басты себебін әріптің сұлбасынан іздеу керек. Ол арапнегізді алфавитіміз. Осы уәжге қатысып қатыспайтындықтарыңызды білмеймін. Мыр-*

залар, осы айтқаныма құлақ түріңіздер, мәселе қазіргі алфавитте, яғни арап алфавитінің түрік тілінің дыбыстық ерекшелігіне сәйкес келмеуінде. Мемлекеттік органдардағы чиновниктермен қоса, сот істері мамандары мен оқытушыларды қоса алғанда осы күрделі алфавит кесірінен халқымыздың тек қана 2-3 пайызы ғана хат танытын дәрежеде (Levend 1949: 368).

Оның Ұлттық мәжілістегі осындай баяндамасы депутаттар арасында түсінбеушілік тударып үлкен дау-дамайға себеп болады. 1924-1927 жылдары аралығында латыннегізді түрік алфавиті мәселесі қайтадан күн тәртібіне келіп, жекелеген басылымдар қоғамдық пікірдің пайда болуына әсер ете бастайды. Осы кезеңді түрік қоғамын жаңа ұлттық алфавитке ауысу жөнінде жүргізген дайындық жұмысы деп те айта аламыз.

Ал алфавит ауыстырудың практикалық тұрғыда уақыты келген кезде сол кездегі Білім беру министрлігі жанынан Фалих Рыфқы Атай, Фазыл Ахмет Айқач, Рүшен Ешреф Ұнайдын, Рагип Хулуси Өздем, Ахмет Жеват Емре, Якуп Кадри Караосманоглы, Мехмет Емин Еришигил, Ихсан Сунгу және Ибрагим Грантайдан құралған *Тіл комитеті* құрылды. Осы комитет 26 маусым, 1928 ж. жұмысына бастап, алғашқы қолға алған мәселе – жаңа алфавит пен грамматикалық нұсқаулық жариялауға кірісіп кетті. Ибрагим Грантай жаңа алфавит бойынша, ал Ахмет Жеват Емре грамматика саласынан есеп береді (Levend 1949: 371). Тіл комитеті шектеулі уақыт ішінде латыннегізді жаңа түрік алфавитін дайындайды. Әртүрлі нысан мен мазмұндағы кедергі мен пікірталастарға Ататүріктің өзі араласып, жедел және тиісті шешім қабылдаудың уақытын қысқартуға мұрындық болады (Korkmaz 2005c: 939).

Жаңа латыннегізді түрік алфавитінің ресми түрде күн тәртібіне енгізілуі Ататүріктің 9 тамыз, 1928 ж. Сарайбурну провинциясында сөйлеген сөзінен басталады. Ол, «*Достар, біздің бай да шұрайлы тіліміз осыдан бастап жаңа алфавитпен жазылып-естілетін болады. Ғасырлар бойы ана тілімізді іштей тұншықтырып, адымын аштырмай келген кірме сөздерден, қолға байлау болып жүрген қажеті шамалы белгі-нысандардан құтылатын уақыт келді. Біздің тарихи шешіміміздің өзектілігі мен зәрулігін барлығы біліп-көретін болады. Бұған кәміл сенемін*» (Levend 1949: 372). Ататүрік сөзін тыңдаған Фалих Рыфқы Атай сол сәттегі тарихи оқиғаны былай сипаттайды:

“*Ауқымды іс атқарылды. Қолға алатын тағы бір зәру ісіміз бар. Ол жаңа түрік*

қаріптерін неғұрлым жылдамырақ меңгеру. Мұны әрбір азаматқа, жұмысшыға, диқанға, әйел мен бала-шағаға, саудагерге барлығына үйретуге тиіспіз. Мұны патриоттық және отансүйгіштік міндет деп бағалаңыз. Жаңа қаріпті үйрету барысында халқымыздың тек қана 10-20 пайызы жазба-сызуды біледі – соны да ескеруіміз қажет. Бұл көрсеткіш ойландырмай қоймайды. Бұған ұялу керек. Біздің халқымыз ешкімнен ұялуға тиісті емес. Еңбекқор халқымызға қол ұшын беруге міндеттіміз. 80 пайыздық деп жүрген сауатсыздығымызды жою барлығымызға ортақ міндет. Ал кімде кім бұл істі қолдамаса немесе кедергі жасаймын деп ойласа – қатты қателескені. Сауатсыздықтың тамырына балта шабатын, жазу-сызуға деген құштарлықты оятатын уақыт келді. Қателік жіберген тұстарымыз болса оны да түзететін уақыт келді. Алайда ондай қателікті азамат болып, жұртышылық болып түзеткеніміз абзал. Бір жыл ары кетсе екі жыл көлемінде түрік ұлты жаңа қаріпті меңгеріп сауатты халықтардың арасынан өзіне лайық орнын алады деп сенемін. Бұған барлығымыз куәгер болатындығымызға сенімім мол” (Levend 1949: 372-373).

1 қараша 1928 ж. заңдық тұрғыда күшіне енген жаңа әліпбидің негізгі мақсаты түрік тіліндегі араптекті кірме сөздер арқылы еніп жайлап алған басы артық белгі-ишараларда, түрік тілінің табиғатына қайшы келетін ереже-постулаттардан құтылу болды. Бұлар әрине түрік тілінде сауат ашу жолындағы негізгі кедергі ретінде танылатын (Korkmaz 2005d: 861-867).

Алфавит реформасы басталғаннан кейін ілешала «Бас оқытушы» – Ататүріктің жеке бастамасымен қаріпті үйрету, таныту, насихаттау мақсатымен Анадолының түкпір-түкпіріне экспедициялар ұйымдастырылды. *Халық мектебі* атты қоғамдық оқу орындары өз жұмысын бастап кетті. Жаңа алфавит өндіріске ене сала халықтың сауаттылық көрсеткіші еселі түрде көбейіп, 1923 ж. 5% сауаттылық, 15 жыл ішінде 80 пайыздық көрсеткішке жетті. Сөйтіп латыннегізді жаңа түрік алфавиті түрік тілі мен мәдени даму тарихына алтын әріптермен жазылды.

Түрік тілін дамыту қоғамын құру

Қандай да бір халық өзінің тарихи жолына, өткеніне қарай отырып дамитынына сенген Ататүрік, 12 сәуір 1931 ж. *Түрік тілін дамыту қоғамын құру* жөнінде шешім қабылдайды. Енді түрік тілінің ғылыми тұрғыда зерттеліп-зерделенетін уақыттың келгендігін білді. Ататүрік, Садрі Максуди Арсалдың *Түрік*

тілі үшін атты еңбегіне 2 қыркүйек 1930 ж. *Kirisne* жазған кезде мынадай ой-пікірімен бөліскен еді: “*Ұлттық сана-сезім мен ана тіл арасындағы байланыс өте күшті және мығым. Ал тілдің шын мәнінде ұлттық болып дамуы ұлттық сана-сезімнің өсіп-жетілуіне де байланысты. Жалпы түрік тілі дүниежүзі тілдері арасындағы ең бай тіл ретінде танылады. Біз осы байлықты ұқыпты пайдалана білуіміз қажет. Отансүйішіс түрік халқы енді ана тілін шет тілдердің қыспағынан алып шығып дамытуға міндетті*” (Akalin 2004: 30).

Алфавит реформасы іске асқаннан кейін түрік тілінің даму бағытын түбегейлі түрде қайта қараудың уақыты келді. Түрік тілінің шет елдің тілдік нормалары мен ережелеріне бағыну үдерісін тоқтатып, емлелік, грамматикалық, лексикографиялық және терминология тұрғысынан дербес даму мәселесі күн тәртібіне қойылды. Бірақ бұлар тыңғылықты жоспарланған іс-шараға, ауқымды ғылыми зерттеулерге негізделуі қажет болатын (Korkmaz 2005b: 926). Жұмысын бұрынырақ бастаған *Тіл қоғамы – Dil Encümeni* мұндай ауқымды да жауапты іске дайын емес еді. Сондықтан негізі берік, ауқымды іске бейім мекеме құру қажеттілігі туды. Осы орайда 12 маусым, 1932 ж. Ататүріктің шешімімен *Түрік тілін дамыту қоғамы* дүниеге келді. Қоғамның басшысы болып Самих Рыфат, Бас хатшысы Рүшен Ешреф Үнайдын, басқарма мүшелері болып Желал Сахир мен Якуп Кадри Караосманоглы тағайындалды (Levend 1949: 380). *Түрік тілін дамыту қоғамын* құрудың басты мақсаты «Түрік тілінің табиғи байлығын ұрымтал пайдаланып, әлем тілдері арасындағы өзіне тән мәртебелі орнына жайғастыру» болып табылды (Özkan 2001: 592). *Түрік тілін дамыту қоғамының* құрылуы Тіл реформасының екінші сатысы ретінде танылады. Қоғамның басты міндеттерінің бірі Анадолының түкпір-түкпіріне тілдік экспедиция ұйымдастырып, халық тіліне ревизия жасау және «халықтық тілдік дәстүрден» сусындау болды. Осы мақсатта тілдік комиссия құрылып, тілдік ревизияға тіл мамандарымен қоса қарапайым халықтан да өкілдер қатысты. Комиссияның екпінді жұмысының алғашқы нәтижесі 1933 ж. басында 130 000 картотека қатталып, рәсімделгенінің жариялануы арқылы білінді (Levend 1949: 388). Аталмыш қоғамның атауы Үшінші түрік тілі құрылтайында алынған қарарға сәйкес *Түрік Тілі Құрымы* болып өзгерді.

Түрік тілі құрылтайлары

Ататүрік дәуірінде Түрік тілі құрылтайы үш мәрте шақырылып, біріншісі 1932 ж. 26

қыркүйек пен 6 қазан аралығы Стамбұлдың Долмабахче сарайында, екіншісі 18-23 тамыз 1934 ж., үшінші құрылтай 24-31 тамыз 1936 ж. ұйымдастырылды.

Жанадан құрылған *Түрік тілін дамыту қоғамы* өз жұмысын бастамай тұрып, тілші-ғалымдар Ататүріктің ұйғарымы бойынша Түрік тілі құрылтайы аясында бас қосуды жөн деп тапты. Осы жиында түрік тілінің өткені мен бүгіні және алдағы тұрған міндеттері мәселесі қолға алынып, ғалымдардың кеңесі мен пікірталастары шеңберінде тақырыптық секциялар жұмысын бастады. Құрылтай аясында қатысушылардың ұжымдық іс-жоспар тәртібі жарияланып, нәтижесін әсіресе қатардағы азаматтармен, халықпен бөлісу және насихаттау қажеттігі міндеті тұрғандығына назар аударды. Шет елден де қатысушылар болғандықтан құрылтай халықаралық статусқа ие болды.

Бірінші құрылтайдан соң түрік тілін дамыту үшін 7 баптан тұратын *Даму бағдарламасы* өндіріске еніп, бағдарламада сұрыптау-сараптау, картотекалық жұмыс пен кірме сөздердің баламасын халық тілімен (халықтық лексика) алмастыру және терминология саласы аса маңызды бағыт деп танылды. Сұрыптау мен сараптамадан өткен тілдік материалдар *Осман тілінен Түркия түрік тіліне балама сөздер сөздігі журналы* тақырыбында жарық көрді. 750 беттен тұратын көлемді журналға 7572 картотека материалы енгізіліп, *Түрік тілінен осман тіліне бағытты индекс* атты еңбек те орын алды (Levend 1949: 380-395). Осы құрылтайда 26 қыркүйек «Тіл мейрамы» ретінде бекітіліп, ұлттық мейрам санатында ресми сипат алды (Özkan 2001: 592).

Түрік тілінің екінші құрылтайы кезінде сұрыптау-сараптау жұмысы жалғаса түсті және грамматикалық саланың жұмысы да тиянақтала түсті. Сонымен қатар әртүрлі басылымдарды сұрыптап саралау мен фольклорлық зерттеулердегі деректерге бет бұра бастады. Басты еңбектердің қатарында *Осман тілінен түрік тіліне шағын анықтамалық* және *Түрік тілінен осман тіліне шағын анықтамалық* атты екі еңбек жарық көрді. Терминология мәселесі де күн тәртібінен түспей арнайы атау мен түсініктемелерді түркізмдермен және түркізм текті туынды сөздермен жабдықтау күн тәртібіне қойылды.

Үшінші Түрік тілі құрылтайының басты тақырыптарының бірі *Күн тіл теориясы* болып белгіленді. Осыған орай түрік тілінің ғылыми-теориялық зерттеу бағыты осы постулатты басшылыққа алды және түркі тілдерінің

б.з.д. дәуірлердегі көрінісі туралы зерттеулер жалғасын табатын болды. Алайда, түрік тіліндегі қолданыстағы кірме сөздердің орнына түркізмдерден балама табу және оны өндіріске енгізу айтарлықтай баяулай бастағаны белгілі болды. Осы жиында терминология мәселесі де арнайы қаралып, Анадолының түкпір-түкпіріне аттанған ғылыми экспедициялардың алаңдаушылығын тудырған тақырыптар қолға алынды. Мұндай ақпаратқа разы болмаған Ататүрік, терминология жұмысын одан әрі және еш кедергісіз жалғастыруға бұйрық беріп, баламасы табылған және табылатын сөздердің тез арада өндіріске енгізілуін қадағалау туралы бұйрық берді (Levend 1949: 380-395).

Ататүрік, үш құрылтайға да үлкен қызығушылық білдіріп тіл мамандарымен сөйлесіп-сұхбаттасты.

Күн тіл теориясы

Жалпы тіл білімінің құрамдас бөлігі болып табылатын *Күн тіл теориясы* түркі тілдерінің көнелігі мен басқа тілдерге донор-тіл болғандығы теориясын ұсынады және этимологиялық зерттеулер мен сұрыптаулар негізіне сүйенеді. Ататүрік осы тіл теориясын одан әрі дамыту мақсатында өзінің кейбір пікір мен теориялық постулаттарын алға тартқанда, негізінен, Веналық оқымысты Dr. Hermann F. Kvergitsch-тің француз тілінде жарық көрген 41 беттік *La Psychologie de Quelques Elements des Langues Turques* (Түркі тілдерінің кейбір элементтерінің психологиясы) атты еңбегіне сүйенгені белгілі (Özyetgin 2006: 108). Kvergitsch-тің зерттеулерінің өзегін әлеуметтік және антропологиялық деректер құрағаны белгілі. Бұл деректер Freud-тің психоанализ зерттеулеріне сілтеме жасай отырып адам баласының ішкі дүниесінің (рухани портреті) сыртқы дүниемен, яғни қоршаған ортамен болатын қарым-қатынасының байланысына негізделгені белгілі. Тіл-тілдегі дыбыс немесе дауыс өзінің символикалық мәніне ие болғандықтан адамның ішкі дүниесі мен қоршаған ортаға деген реакциясы бір-бірімен өзара байланысты болады. Зерттеулерінің басты тақырыптарының бірі және авторлық идеясына қарағанда түркі тілі моңғол, Манчжурия-тунгус тілдері және фин, мадияр (венгр), жапон, хитит тілдерімен туыстас, осы тілдер бір-бірімен етене жақын тілдер болып табылады (Korkmaz 2005e: 779).

Бұл еңбек Ататүріктің қолына 1935 ж. Венадан жолданған пошта арқылы тиіп, кейінірек *Этимологиялық, морфологиялық және*

фонетикалық тұрғыда түркі тілдері – Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili: Notlar (Ulus Matbaası 1935, 68s.) атты еңбекте өзінің *Күн тіл теориясына* қатысты пікірін білдіруге негіз болады. Осы арқылы Ататүрік дүниежүзіндегі барлық тілдердің түркі тілдерінен тарағандығын, ал түркі тілі барлық тілдерге донор-тіл болғандығын насихаттауды ұсынады.

Күн тіл теориясына қарағанда тілдің тууының өзі күнге қатысты болған. Себебі күн алғашқылардың алғашқысы. Оның сәулесі, жарық дүние, от пен жылу, кеңістік пен уақыттағы биіктігі мен кеңдігі, құдыретті қуаты мен күші, әрекеттің өзі мен тұрақтылығы, қимыл синхронизациясы т.б., осының барлығы ойлай білетін, көрген-білгенін пайымдай алатын адам баласын бей-жай қалдырмаған. Сондықтан ең алғашқы адам баласы су, от, жер, биіктік (аспан) сияқты материалдық немесе атауларды ең бірінші кезекте күнге байланысты атаған, күнмен теңестірген. Ал адам баласының осы ұғыммен ең алғашқы дыбыстаған сөзі түрік тіліндегі *ag* сөзі яки дауысы болған (Korkmaz 2005e: 779).

Ататүріктің басшылығымен іске асқан 1932-1934 ж. аралығындағы *Тіл реформасы* түрік тілін арап және парсы тілді кірме сөздерден тазарту, кірме сөздердің баламасын ана тілінен табу және қолдану аясын кеңейту сияқты науқанның қыза түсуіне себеп болды. Осы уақытта түрік тілінің ешқандай жағдайда кірме сөздерге қажеттілігі жоқ екендігін табанды түрде насихаттайтын топтардың пайда болған уақыты деп те айта аламыз. Олардың пайымдауынша түрік тілінде бірде-бір кірме сөз болуға тиісті емес, ал бар болса бірден түркізмдерге алмастырылуы қажет. Кезінде бұларды қоғам «тасфиежилер – ұсынысшылар» деп те атап кеткен болатын. Дәл осы «ұсынысшыл» топтың күшейіп, ықпалы сезіле бастағанын байқаған Ататүрік, осыған байланысты пікірін былай білдіреді: «Түрік тілінің бірде бір кірме сөзге зәру еместігін айтқандардың уәжін естідік. Өстіп тілді тығырыққа тірегендей болдық. Біз негізгі мақсатымызды түсіндіре алмай әлек болып жүрміз. Байқаймын, мына өзіміз білетін зерттеу журналдарымызбен әртүрлі анықтамалық-кітапшаларымызбен іс оңға баспайтын сияқты. Түрік тілі осман тілінен және батыс тілдерінен алынатын кірме сөздерге зәру» (Korkmaz 2005e: 782-783). Ататүрік осы сөзінен кейін «ұсынысшыл» топқа қарсы әрекетке көшіп осы *Күн тіл теориясын* насихаттай бастаған.

Түрік тілі дүниежүзілік тілдердің бірі екендігін және басқа тілдердің түп-тамыры

түрік тілінен тарайтындығын басшылыққа алған «ұсынысшылдар», мәселеге осы тұрғыдан қарағанда түрік тілінің кірме сөздердің көмегіне зәру еместігін алға тартты. Мұның себебі сол кірме сөз дегеніміздің өзі бір кездері шет тілге түрік тілінен ауысып барған, ал осы жолы мағынасы өзгеріп түрік тіліне қайтып келген сөз немесе атаулар болып табылады. Тіл маңында осындай пікірталастың ушығып тұрған кезінде пайда болған *Күн тіл теориясы* осындай дұдамал пікірдің одан әрі дами түсуіне кедергі болғаны белгілі (Özyetgin 2006: 109; Korkmaz 2005e: 782; Levend 1949: 394).

Ататүрік күнделікті жұмыс тәртібінде ғана емес, кешкі ас сияқты бейресми уақыттарда да тілге деген алаңдаушылығын білдіріп, түрлі кездесу-сұхбаттарда реті мен иініне қарай өз пікір-уәждерімен бөлісіп отырған. Әсіресе Ататүріктің дастархан басындағы әңгімесі кішігірім семинарға ұқсап, бор мен такта дастарханның жанынан табылатын. Сөйтіп дастархан басы әртүрлі маман иелерінің, танымал ақын-жазушы мен сахна қайраткерлерінің «мінбесіне», ал *Күн тіл теориясы* осындай отырыстың негізгі «мәзірі» болып кететін. Осындай отырыстарды Ататүрік «дастархан басы тіл дәрістері» деп атағанын, мұндай дастарханның тақырып аясы тілмен ғана шектелмей әдебиет, өнер, тарих мәселесіне де ойысып, қызу дискуссия жүріп жататын (Akalin 2004: 32).

Күн тіл теориясы қазіргі тілбілімі теориясы тұрғысынан қарағанда кемшіліктерге молекулалық деңгейде аңғару қиын емес. Алайда аталмыш теорияны түсіне білу үшін Ататүрік дәуіріндегі әлеуметтік-мәдени және қоғамдық құрылымдарды, солардың жағдайы мен шарттарын жақсы түсінуіміз қажет. Әсіресе сол дәуірдің алдыға қойған міндеттері мен мақсаттарын орындауда, болашаққа бағытталған реформаторлық идеялар мен түрік халқының ана тілі мен мәдениетіне деген жаңаша, – прогрессивті көзқарасын қалыптастыруда шешуші роль атқарғандығын білгеніміз және мойындағанымыз абзал (Özyetgin 2006: 105).

Тіл және тарих-география факультетінің (институтының) құрылуы

Білім беру саласы да Ататүріктің жіті назарында болып, түбегейлі өзгерістердің нысанына айналды. 1 тамыз 1933 ж. Ататүріктің шешімімен *Стамбұл Дарүлфунун* деген атаумен танымал іргелі діни оқу орны университет болып қайта құрылып, шет елдік ғалымдарға есігін ашты (Taşdemirci 1992: 1).

1932-1936 ж. арасында тіл мен тарих саласындағы зерттеу жұмыстары қызу түрде

жүріп жатты. Ататүрік осы үдеріске классикалық үлгідегі ғылыми сипат беру үшін тағы бір ғылыми мекемеге қажеттілік бар деп шешті. Себебі сол уақыттарда жұмыс істеп тұрған *Түрік тілін дамыту қоғамы* мекемесінде түрік тілін ғылыми тұрғыдан саралап-зерттейтін ғылыми кадрлар жоқтың қасы еді. Сондықтан Ататүрік Анкара Университеті жанынан *Тіл және тарих-география факультетін (институтын)* құру қажет деп, мұны таза филологиялық бағыттағы зерттеулерден бөлек қарауды жөн деп тапты. Атауына да өзі бастамашыл болған Ататүрік, батыс елдерінен профессор-оқытушылар құрамын шақырып, ғылыми әлеуетін күшейтті. Бұл мекеме елдің жоғары білім беру саласының құрамдас бір бөлігі ретінде 9 қаңтар 1936 ж. жұмысын бастап кетті. Мұнда түрік тілі мен тарихын, түркі елдерінің географиялық өңірлерімен ортақ қарауға, ортақ тарихи және тілдік ареалды ғылыми тұрғыда зерттеп-қалыптастыруға міндеттемелер қабылданды, сала бойынша мамандар даярлауға кірісті. Сонымен қатар *Түрік тілін дамыту қоғамы* мен *Түрік тарихи зерттеулерін дамыту қоғамына* ғылыми қызметкерлер даярлау міндеті жүктелді (Korkmaz 2005c: 946).

Ататүрік және түрік терминологиясы

Ататүрік, түрік тіліндегі жаңа қолданыстар мен терминологияның мәселесін бақылауға алды, жаңа тұрпаттағы ғылым тілін қалыптастырудың қоғамдық ықпалын жақсы түсінді. Ол ойын мына сөздерімен жеткізген екен: *Мен түрік тілін қажетті ережелерге сай келетін, білім беру мен ғылымның қай саласы болмасын амбебап, түсінікті ғылыми терминологиямен көрінетіндігіне сенемін* (Akalin 2004: 32).

Тіл реформасының 1936-1938 ж. арасындағы кезеңі – түрік тіліндегі жаңа қолданыстар мен терминдердің көптеп қолданысқа енген уақыты. Осы жылдары әсіресе мектеп оқулықтарына, оның ішінде бастауыш мектеп, орта және орта кәсіптік білім беру бағытындағы терминологияның қалыптасуына үлкен мән берілді. Осындай матқапы жұмыстың нәтижесінде физика, химия, биология, зоология, ботаника сияқты пәндерге байланысты атау мен ұғымдар түрік тіліне аударылып, жаңа сипаттағы түрік терминдері пайда болды.

Ататүрік осы бағыттағы жұмыстарға ықпал етіп, өз бастамасымен 48 беттік *Геометрия* кітабын дайындады. Мұнда осман тілінен қалған *мүстатил, мүселлес, мүселлес-и мүтесавиүл-адла, завие, завие-и каиме, зү-кесирул-вүжух* сияқты арап пен парсы тіліндегі терминдердің орнына *каре* (квадрат), *диктөртген* (тік

төртбұрыш), үчген (үшбұрыш), ачы, ич терс ачылар, тегет, яй, кириш сияқты түркізмдерді қолданды. Ататүріктің авторлығындағы осындай атаулар 1938 ж. жарияланған оқулықтарға еніп, түрік тілі мен терминологиясының ең жарқын беттері ретінде тарихқа енді (Korkmaz 2005с: 945). Ататүрік сонымен қатар әскери терминология, оның ішінде әскери шен атауларын да түрік тіліне бейімдеген: *албай* (полковник), *артчы*, *астсубай* (старшина), *астегмен* (кіші лейтенант), *бірлік* (отряд), *денізальты* (сүңгуір қайық), *ер* (қатардағы жауынгер), *конуш*, *курмай*, *өнжү*, *субай* (офицер), *тегмен* (лейтенант), *түмен* (дивизия), *учаксавар*, *үстегмен* (аға лейтенант), *ярбай* (подполковник) (Özkan 2001: 594).

Қорытынды

Түркітану Институты мен латыннегізді жаңа түрік алфавитінің қабылдануы *Түрік тілін дамыту қоғамының* құрылуымен тұспа-тұс келіп тарих сахнасына *Түрік тілі реформасы* деген ортақ атаумен енді.

Түрік тілі реформасы а)1932-1934 ә)1934-1936 б)1936-1938 жж. кезеңдерін қамтып, негізгі дамуының үш сатысын бастан кешірді.

Тікелей Ататүріктің басшылығымен іске асқан *Түрік тілі реформасы* басты-басты мынадай нәтижеге қол жеткізді деп айта аламыз:

Түрік тілі тұңғыш рет Ататүріктің басшылығында мемлекеттік қолдауға ие болды, тіл мәселесі бірінші рет ұлттық мәселе санатында қолға алынды.

Халық тілі (халықтық лексикадан) мен тарихи арнадан сусындауға алғаш рет мүмкіншілік туды, түрік тілін кірме сөздерден тазарту науқаны қолға алынды, жаңа атау мен термин қалыптастыруда түбегейлі түрде жаңа жүйе қалыптасты.

Түрік тілі зерттеулері шынайы халық тілімен қауышты, өзіне тән даму жолын қалыптастыру мүмкіншілігіне ие болды. Тіл реформасы түрік халқына ана тіліне деген құрметі мен сыйластығын алып берді.

Ауызекі тіл мен әдеби тіл арасындағы алшақтық жойылды, түрік тіліндегі сөз иірімдері мен лексика-семантикалық нормалар мен формалар халықтық қолдауға ие болды.

Түрік тілі әрбір отбасы мен елдің ең шалғай өңірлеріне дейін оңай және төте жолмен жетті. Тіл халықты, қоғамды топтастыра алатын, ұйымдастыра алатын күш-қуатқа айналды.

Батыс елдерінде басталған түркітану жұмыстары Ататүрік дәуірінде жүйелі даму са-

тысына көтерілді, шет елдер ЖОО орындарында білім беру үдерісінің нысанына айналды.

Түркі тілдерінің барлық тарихи деректері Жаңа түрік алфавитіне ауыстырылды.

Түрік тілінде заманауи ғылыми-техникалық терминдер мен атаулар пайда болды (Korkmaz 2005с: 946).

Түрік тілінің өзіне лайық мәртебелі орнын бағалай білген Ататүрік тілге деген өзінің шынайы қамқорлығын үздіксіз білдіріп отырды. *“Түрік тілі өзінің тамаша болмысымен, тілдік байлығымен қайта сусындауы тиіс. Барлық мемлекеттік органдардың жұмысын осы бағытта жұмылдыра білуіміз қажет”*, деп атап өткен Ататүрік елдің барлық мемлекеттік органдарының жұмысын осындай мәртебелі іске жұмыла кірісуге шақырды (Akalin 2004: 32).

Ататүріктің 5 қыркүйек, 1938 ж. Бейоғлының VI. нотариат мекемесіне табыс еткен *Өсиет хаты* түрік тілі мен мәдениетіне деген шынайы құрметін білдіріп, үздіксіз материалдық көмек көрсетуді көздейді: *Жыл сайынғы ақшалай табыс көзінің толық көлемі тең дәрежеде Түрік тілі және Түрік тарихы қоғамына бөлініп берілсін* (Özkan 2001: 595). Осылайша түрік тілінің дамуы мен қайта жаңғыруына өлшеусіз үлес қосқан Ұлы қолбасшы Өсиет хаты арқылы Түркияның *Иш банкасындағы* жеке ақшалай салымының барлық пайыздық үстемесін осы екі қоғамның ақшалай мүлкі деп тануын өсиет етіп кетеді. Мұндай материалдық көмек екі қоғамға толыққанды жұмыс атқару үшін таптырмас мүмкіншілік берді.

Осындай мысалдардан да көргеніміздей Ұлт-азаттық көтерілістің Бас қолбасшысы, Түркия Республикасының құрушысы, Бас оқытушы, мемлекеттік және қоғамдық-саяси қайраткер Мұстафа Кемал Ататүрік өзінің саналы ғұмырын түрік тілі мен мәдениетінің дамуына арнағанын көре аламыз.

“Түрік халқының ана тілі – түрік тілі. Түрік тілі әлемдегі ең тамаша, ең оңай және ең жеңіл түсіне білетін тіл. Сондықтан әрбір түрік азаматы өз ана тілін құрметтейді және дамыту үшін аянбай еңбек етеді.

Түрік тілі түрік халқының киелі қазынасы. Себебі түрік халқы әртүрлі тарихи кезеңдер мен аумалы-төкпелі замандағы қиындықтарын ұлттық салт-дәстүрімен, ұлттық жады мен рухани байлығымен және ана тілінің өлшеусіз көмегі арқасында еңсере білді. Себебі түрік тілі – түрік халқының жүрегі мен ұлттық ой-санасы болды. (1929) М. Кемал АТАТҮРІК.

Әдебиеттер

- Akalın, Şükrü Halûk (2004), “Atatürk’ün Dil Politikası”, [Ataturk’s language policy], Bal-Tam Türklük Bilgisi, 1: 28-32.
- Korkmaz, Zeynep (2005a), “Atatürk ve Milli Dil Anlayışı”, [Ataturk and National language understanding], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 774-778.
- Korkmaz, Zeynep (2005b), “Atatürk’ün Düşünce Sisteminde Türk Dilinin Yeri”, [The place of Turkish language in Ataturk’s thought system], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 920-927.
- Korkmaz, Zeynep (2005c), “Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri”, [The place of Turkish language in Kemalist thought], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 928-947.
- Korkmaz, Zeynep (2005d), “Türk Dili ve Arap Alfabeti”, [Turkish language and Arabic alphabet], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 861-867.
- Korkmaz, Zeynep (2005e), “Güneş-Dil Teorisi ve Yöneldiği Hedefler”, [Sun-Language theory and its goals], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 779-783.
- Levend, Agâh Sırrı (1949), Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları, [Development and simplification stages in Turkish language], Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, Mustafa (1997), “Kuruluşunun 70. Yılında Türkiyat Enstitüsü”, [The Institute of Turcology in its 70th anniversary], Türkiyat Mecmuası, XX: 1-11.
- Özkan, Nevzat (2001), “Yakın Tarihimizdeki Gelişmeler Işığında Atatürk ve Türk Dili”, [Ataturk and Turkish language according to developments in our recent history], Türk Dili, 599: 588-595.
- Özüçetin, Yaşar (2003), “Atatürk’ün Kişiliği ve Özellikleri”, [Ataturk’s personality and characteristics], Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 30: 143-162.
- Özyetgin, A. Melek (2006), “Atatürk ve Güneş Dil Teorisi”, [Ataturk and the Sun-Language theory], Türk Dili, 655: 105-114.
- Taşdemirci, Ersoy (1992), Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları, [Foreign scientists in the University reform of 1933 with documents], Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Yetiş, Kâzım (2005), Atatürk ve Türk Dili 3, [Ataturk and Turkish language 3], Ankara: TDK Yayınları.

References

- Akalın, Şükrü Halûk (2004), “Atatürk’ün Dil Politikası”, [Ataturk’s language policy], Bal-Tam Türklük Bilgisi, 1: 28-32.
- Korkmaz, Zeynep (2005a), “Atatürk ve Milli Dil Anlayışı”, [Ataturk and National language understanding], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 774-778.
- Korkmaz, Zeynep (2005b), “Atatürk’ün Düşünce Sisteminde Türk Dilinin Yeri”, [The place of Turkish language in Ataturk’s thought system], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 920-927.
- Korkmaz, Zeynep (2005c), “Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri”, [The place of Turkish language in Kemalist thought], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 928-947.
- Korkmaz, Zeynep (2005d), “Türk Dili ve Arap Alfabeti”, [Turkish language and Arabic alphabet], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 861-867.
- Korkmaz, Zeynep (2005e), “Güneş-Dil Teorisi ve Yöneldiği Hedefler”, [Sun-Language theory and its goals], Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yayınları, 779-783.
- Levend, Agâh Sırrı (1949), Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları, [Development and simplification stages in Turkish language], Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, Mustafa (1997), “Kuruluşunun 70. Yılında Türkiyat Enstitüsü”, [The Institute of Turcology in its 70th anniversary], Türkiyat Mecmuası, XX: 1-11.
- Özkan, Nevzat (2001), “Yakın Tarihimizdeki Gelişmeler Işığında Atatürk ve Türk Dili”, [Ataturk and Turkish language according to developments in our recent history], Türk Dili, 599: 588-595.
- Özüçetin, Yaşar (2003), “Atatürk’ün Kişiliği ve Özellikleri”, [Ataturk’s personality and characteristics], Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 30: 143-162.
- Özyetgin, A. Melek (2006), “Atatürk ve Güneş Dil Teorisi”, [Ataturk and the Sun-Language theory], Türk Dili, 655: 105-114.
- Taşdemirci, Ersoy (1992), Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları, [Foreign scientists in the University reform of 1933 with documents], Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Yetiş, Kâzım (2005), Atatürk ve Türk Dili 3, [Ataturk and Turkish language 3], Ankara: TDK Yayınları.